

Олександр Солдатов

«АЛЬТЕРНАТИВНЕ» ПРАВОСЛАВ'Я В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТИПОЛОГІЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СТРУКТУРА

Окрім великих і впливових релігійних організацій православного віровизнання (УПЦ МП, УПЦ КП і УАПЦ), в Україні існує багато дрібних православних деномінацій, які залишаються поза увагою академічного дискурсу. Пропоновані ними богословсько-канонічні концепції, погляди на суспільні питання, історіософські ідеї, літургійні та обрядові традиції становлять чималий інтерес як самі по собі, так і з точки зору пошуку альтернативних до запропонованих «мажоритарними» конфесіями моделей церковного життя. Автор подає загальний огляд «альтернативних» православних юрисдикцій у сучасній Україні і пропонує підходи до їх класифікації. Стаття є першою спробою впровадити в науковий обіг інформацію про ці юрисдикції та громади.

Ключові слова: «альтернативне» православ'я, Істинно-Православна Церква (ІПЦ), Російська Православна Церква Закордоном (РПЦЗ), старообрядництво.

Передмова

Ключовий для цієї статті термін «альтернативне православ'я» (далі – АП) я запропонував у 1997 р. в контексті соціологічного опису цілого спектра православних Церков, громад і груп, які не належать до спільноти 15 офіційних помісних православних Церков на чолі з Константинопольським патріархатом. Цей термін насамперед виражав співвідношення числа послідовників «альтернативних» і «офіційних» Церков, але водночас позначав і певні конотації, пов'язані з богословською, канонічною й історіософською критикою, яку «альтернативні» православні висловлювали у бік «офіційних». У статті до російської академічної енциклопедії «Релігієзнавство»¹ (2007) я подав визначення АП:

¹ Релігієзнавство: Словарь / ред. Е. С. Элбакян. Москва: Академический проект 2007.

Таке, що визнане частиною сучасних істориків, релігієзнавців та соціологів релігії, умовне позначення сукупності Церков, громад і груп, послідовники яких з різних причин – догматичних, церковно-канонічних, соціально-політичних – не перебувають під канонічною та адміністративною юрисдикцією будь-якої з офіційних автокефальних помісних Церков, не мають з ними канонічного та євхаристійного сопричастя, виявляють собою «альтернативу» щодо офіційних Церков.²

У нашій статті 2016 р. до «Великої української енциклопедії» подано подібне, але дещо уточнене визначення цього терміна:

Сукупність Церков, громад, релігійних груп, які декларують православне сповідання віри, дотримання православної богословської, канонічної та літургійної традицій, проте не мають канонічного спілкування з офіційними помісними православними Церквами (Константинопольською, Олександрійською, Руською і т. д.), або визнання з боку офіційних Церков. [...] З точки зору більшості представників офіційних православних Церков, громади альтернативного православ'я є «розколами», в той час як більшість послідовників альтернативного православ'я називає себе «істинно-православними», протиставляючи свої громади «православним екуменістам» або «світовому православ'ю».³

У виданнях Московського патріархату та наукових працях пов'язаних із ним дослідників Церкви, громади АП як правило класифікуються як «розкольницькі» та «неканонічні»⁴. Така конфесійно оціночна термінологія викликає справедливі обурення та нарікання з боку представників АП. Серед російських релігієзнавців термін «АП» найбільш активно просуває професор А. Н. Лещинський⁵.

Найпоширеніша самоназва послідовників АП нового обряду в сучасному світі є «істинно-православні християни», а серед послідовників різних «уламків» Російської Православної Церкви Закордоном (РПЦЗ) також трапляється самоназва «зарубіжники». Представники ліберальних течій

² *Религиоведение: Словарь* / ред. Е. С. Элбакян. Москва: Академический проект 2007.

³ Велика українська енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vue.gov.ua/Головна_сторінка.

⁴ Див., наприклад, підручник для духовних навчальних закладів Московського патріархату: А. В. Слесарев. *Расколоведение. Введение в понятийный аппарат*. Москва: Новоспасский мужской монастырь 2012.

⁵ Напр.: А. Н. Лещинский. Православие: типология церковных разделений // *Учёные записки Российского государственного социального университета* 1 (Москва 2009) 110-118; А. Н. Лещинский. Альтернативное православие (к постановке проблем религиоведческого анализа) // *Российское объединение исследователей религии* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rusoir.ru/>.

АП найчастіше називають себе «апостольськими православними» або просто – «апостольськими християнами». Іноді самоназва конфесійної групи пов'язана з іменем предстоятеля Церкви чи найвизначнішого натхненника тієї чи іншої течії («рафаїлівці», «агафангелівці», «тихонівці», «віталіївці» і т. п.).

Термін «АП» має широке й вузьке значення. З одного боку, до Церков АП можна віднести всі групи православних вірних, які не мають спілкування зі «світовим православ'ям», включаючи старообрядців і такі великі «невизнані» Церкви як Українська Православна Церква Київського патріархату (УПЦ КП) чи Македонська Православна Церква. У вузькому сенсі до АП можна віднести лише досить маргінальні православні групи, які відділилися від своїх «материнських» Церков у ХХ–ХХІ ст. з тих чи інших богословських та історичних причин, на тлі календарної реформи, розпаду Радянського Союзу, включення офіційних православних Церков в екуменічний рух тощо. У цій статті спробуємо збергти «золоту середину» і дотримуватися середнього підходу. Хоч до АП можна віднести і УПЦ КП, і УАПЦ, ми залишимо їх поза межами статті як через надзвичайно великий обсяг інформації про ці Церкви, так і через досить високий рівень їх вивченості вітчизняним релігієзнавством. Водночас у цій статті ми розглянемо старообрядницькі громади України, оскільки, будучи православними і не маючи спілкування з «офіційними» православними Церквами, вони відповідають формальним критеріям АП.

Якщо обставини інституційного відокремлення старообрядництва добре вивчені і широко відомі, то про історичні чинники, що призвели до формування більшості Церков АП нового обряду, необхідно стисло нагадати (тому при розгляді деяких юрисдикцій АП в Україні ми докладніше зупинимося на основних фактах їхньої історії). Оскільки більшість представлених в сучасній Україні громад АП так чи інакше пов'язана з історичною Російською Православною Церквою (РПЦ), то пригадаємо деякі ключові епізоди її новітньої історії, зацитувавши свою статтю 2007 р.:

Перші поділи в Російській Церкві нового обряду виникли на початку 1920-х, коли з патріаршої юрисдикції виділилася група «обновленців» (самостійно проіснувала до 1946). Головним провокуючим фактором церковних розділень в Росії стала «декларація» заступника патріаршого місцезблостителя митрополита Сергія (Страгородського) про підпорядкування Церкви радянському режиму від 29 липня 1927 р. «Декларацію» не прийняли тисячі православних громад з усього СРСР, зокрема з України, які утворили різні групи істинно-православної (катакомбної) Церкви, що їх було названо по іменах їхніх лідерів або за територіальною ознакою: «йосифляни», «кирилівці», «вікторіани», «буєвці», «андріївці»,

«Ярославська автокефалія» і т. п. [...] 1975 р. група катакомбних священників, що залишилися без єпископа, була офіційно прийнята до РПЦЗ, яка ще 1920 створила незалежне від Москви церковне управління в еміграції. [...] З 1994 р., в результаті зближення частини керівництва РПЦЗ з офіційним Московським патріархатом, структура РПЦЗ в Росії, Україні, а потім і в інших країнах, починає дробитися на нові юрисдикції, які не приймали такого зближення: таким чином виникли Російська Православна Автономна Церква, Руська Істинно-Православна Церква, Російська Православна Церква; частина юрисдикцій зберегла традиційну назву «Російська Православна Церква Закордоном», але різняться за іменами предстоятеля (предстоятелів), що позначаються в аббревіатурах цих Церков відповідною літерою (РПЦЗ(А), РПЦЗ(В-В), РПЦЗ(В-А), РПЦЗ(В-Ф), РПЦЗ(С)). Паралельно з юрисдикціями АП, які мають джерелом свого ієрархічного спадкоємства РПЦЗ і позначаються в сучасній церковній публіцистиці як «уламки» («осколки») РПЦЗ, в Україні розвивається низка інших юрисдикцій АП, зокрема ліберального (реформаторського) напрямку.⁶

Своє невизнання «офіційного» православ'я Церкви АП в більшості випадків пов'язують із засудженням ними «ересі єкуменізму», яку – у формі «теорії гілок» – РПЦЗ у 1983 р. піддала анафемі. Значна частина послідовників АП також трактує як «ересь сергіанства» позицію митрополита Сергія (Страгородського) та його наступників про підпорядкування Церкви неправославній, щоби́льше виразно атеїстичній, владі. Більшість Церков АП також критикує «офіційне» православ'я за надмірний «лібералізм», моральний релятивізм, занепад літургійного благочестя і спотворення у практиці здійснення таїнств (зокрема, Хрещення через обливання). Деякі Церкви АП ліберального напрямку критикують «офіційне» православ'я за відмову від реформ, «застій» церковного життя, ізоляціонізм, комерціалізацію тощо. Завдяки великій кількості старостильників (старокалендаристів), які не прийняли календарну реформу офіційних православних Церков, у Греції, Румунії, Болгарії та на Кіпрі, а також чималій чисельності російських старообрядців загальне число послідовників АП в сучасному світі оцінюється в кілька мільйонів осіб. В Україні, якщо не брати до уваги УПЦ КП і УАПЦ, ці течії не такі численні. Загальна чисельність їхніх послідовників обмежується кількома десятками тисяч осіб.

⁶ Велика українська енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vue.gov.ua/Головна_сторінка.

Огляд літератури

Слід визнати, що історія Катакомбної Церкви в СРСР, РПЦЗ і грецьких старокалендарних Церков вивчена значно краще, ніж сучасний стан АП – зокрема, в Україні. Важливі документи, що стосуються формативного періоду Істинно-Православної Церкви в СРСР, протестів проти «декларації» митрополита Сергія (Страгородського) і невизнання створеної ним «радянської» Московської патріархії, зібрані в класичному збірнику М. Є. Губоніна⁷. Ранні періоди історії Катакомбної Церкви в СРСР (1920–1940-ві рр.), зокрема в Україні, досліджували також священник Олександр Мазирін⁸ і проф. Михайло Шкаровський⁹. Частина важливих для ідеології АП радянського періоду документів опублікував Лев Регельсон у збірнику «Трагедія Руської Церкви, 1917–1953»¹⁰. Ідеологічно заангажована критика ІПЦ міститься у працях радянського релігієзнавця («наукового атеїста») А. І. Дем'янова¹¹ або – з позицій «войовничого сергіанства» – у кандидатській дисертації митрополита Іоана (Сничова) про церковні розколи в Російській Церкві у 1920–1930-х рр.¹² Свого роду ідеологічними відповідями на цю критику є твір схимонаха Єпіфанія (Чернова) «Церква Катакомбна на землі Російській» (написаний в 1970–1980-х рр., але не опублікований)¹³ та збірник «Істинне Православ'я та його вороги в сучасному світі» (1971), виданий духовним центром РПЦЗ у Джорданвілі¹⁴. Загальний огляд історії консервативних Церков АП різних національних традицій у ХХ ст. можна знайти у книзі англійського дослідника Володимира Мосса «Православна

⁷ М. Е. Губонин. *Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве Высшей церковной власти, 1917–1943*. Москва 1994.

⁸ А. Мазырин. *Высшие иерархи о преемстве власти в Русской Православной Церкви в 1920–1930-х годах*. Москва: Изд-во ПСТГУ 2006; *Алчущие правды: Материалы церковной полемики 1927 года* / сост., авт. вступ. ст. А. Мазырин, О. В. Косик. Москва: Изд-во ПСТГУ 2010–2011; А. Мазырин. *Участие украинских архиереев в делах высшего церковного управления Русской Православной Церкви в 1925–1937 гг.* // *Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви*, вип. 1 (34). Москва: 2010, с. 41–58; А. Мазырин. *К вопросу об «обновленческой природе сергианства»* // *Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви*, вип. 2 (63). Москва: 2015, с. 84–98.

⁹ Михаил Шкаровский. *Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви*. Санкт-Петербург 1999.

¹⁰ Лев Регельсон. *Трагедия Русской Церкви, 1917–1953*. Москва 2017.

¹¹ А. И. Демьянов. *Истинно-православное христианство*. Воронеж 1977.

¹² Митрополит Иоанн (Снычев). *Церковные расколы в русской церкви 20-х и 30-х годов XX столетия – григорианский, ярославский, иосифлянский, викторианский и другие, их особенности и история*. Самара 1993.

¹³ Зберігається рукопис в особистому архіві автора.

¹⁴ *Истинное Православие и его враги в современном мире*, Джорданвилл 1971.

Церква на роздоріжжі (1917–1999)»¹⁵. Автору цих рядків належить перший досвід видання довідника канонічних структур, пов'язаних із РПЦЗ, на пострадянському просторі – «Російська Православна Церква (в юрисдикції Архиєрейського Синоду РПЦЗ) – 1996»¹⁶. Із видань, присвячених новітній історії АП англійською мовою, хотілося б виділити два: «Боротьба проти екуменізму»¹⁷ та дослідження Вільяма Флетчера про катакомбну РПЦ¹⁸.

Класифікація Церков

Церкви й громади АП можна класифікувати за багатьма типологічними ознаками. Найбільш фундаментальною з них є приналежність до старо- або новообрядницької традиції (при цьому слід зазначити, що в середовищі громад АП новообрядницької традиції трапляються поодинокі приклади клириків і мирян, які дотримуються старого, дониконівського обряду (так званих одновірців), але ці випадки не створюють будь-якого впливу на ідентичність відповідних новообрядницьких деномінацій у цілому). З іншого боку, старообрядницькі Церкви прийнято розділяти на «попівців» (які мають єрархію, що зберегла апостольську переємність хіротоній) і «безпопівців» (що не мають єрархії та складаються виключно з мирян).

Набагато складніше класифікувати Церкви АП новообрядницької традиції. Стосовно України, ми обмежимося їхньою класифікацією за національно-культурною ідентичністю (російська або українська); за походженням єрархії (від РПЦЗ, від українських Церков, грецького або спірного походження тощо) і за ступенем консервативності (консервативні або ліберальні). Можливі також класифікації за правовим статусом (легальні або підпільні), за ступенем поширення (загальноукраїнські або регіональні), за чисельністю послідовників (великі, середні, дрібні), за розташуванням керівного центру (в Україні чи за кордоном) та іншими ознаками.

У цій частині статті ми обмежимося звичайним переліком деномінацій із кожного розряду нашої класифікації, одночасно вводячи їхні аббревіатури, а в основній частині представимо короткі довідки про кожну з цих груп.

¹⁵ Владимир Мосс. *Православная Церковь на перепутье (1917–1999)*. Санкт-Петербург 2001.

¹⁶ А. В. Солдатов. *Российская Православная Церковь (в юрисдикции Архиерейского Синода РПЦЗ) – 1996*. Москва 1997.

¹⁷ *The Struggle Against Ecumenism: The History of the True Orthodox Church of Greece from 1924 to 1994 / Holy Orthodox Church in North America* 1998. Boston 1998.

¹⁸ W. Fletcher. *The Russian Orthodox Church Underground, 1917–1971*. Oxford 1971.

1. Старообрядницькі Церкви і згоди.

1.1. Попівці.

1.1.1. Білокриницька єрархія.

1.1.1.1. Київська і всієї України єпархія Руської Православної Старообрядницької Церкви (РПСЦ).

1.1.1.2. Древньоправославна Церква Христова Білокриницької єпархії (єпископ Алімпій (Вербицький) – ДЦХ БЄ).

1.1.2. Руська Древньоправославна Церква (РДЦ) – Московський патріархат.

1.1.3. Древньоправославна Церква – Курська єпископія (ДЦ КЄ).

1.2. Безпопівці.

1.2.1. Одружені поморці.

1.2.2. Старопоморці-федосіївці.

1.2.3. Інші.

2. Новообрядницькі Церкви та групи російської традиції консервативного напрямку.

2.1. З єрархією, яка походить від РПЦЗ:

2.1.1. Російська Православна Церква Закордоном (Синод митрополита Агафангела (Пашковського) – РПЦЗ(А)) з центром в Одесі;

2.1.2. Російська Православна Церква Закордоном (Синод митрополита Віталія (Устинова) – архієпископа Володимира (Целищева) – РПЦЗ(В-В));

2.1.3. Російська Православна Церква Закордоном (Синод митрополита Філарета (Семовських) – РПЦЗ(В-Ф));

2.1.4. Руська Істинно-Православна Церква (Синод архієпископа Тихона (Пасічника) – РПЦ(Т));

2.1.5. Руська Істинно-Православна Церква (під омофором єпископа Стефана (Сабельника) – РПЦ(С));

2.1.6. Російська Православна Автономна Церква (РПАЦ);

2.1.7. Російська Православна Церква (Синод митрополита Дамаскина (Балабанова) – РосПЦ(Д));

2.1.8. Російська Православна Церква (Синод митрополита Адріана (Замлинського) – РосПЦ(Адр)).

2.2. З єрархією, яка походить від українських Церков:

2.2.1. Істинно-Православна Церква (Синод схимитрополита Серафима (Мотовилова) – ІПЦ(С));

2.2.2. Істинно-Православна Церква – Слобожанська архієпископія (ІПЦ СА);

- 2.2.3. Українська Автокефальна Істинно-Православна Церква (першоєрарх – митрополит Никодим (Стешенко) – УАПЦ);
- 2.2.4. Істинно-Православна Церква – Києво-Руська митрополія (першоєрарх – митрополит Ісаакій (Квітка) – ІАЦ КРМ).
- 2.3. *З єрархією грецького походження – Істинно-Православна Церква («матвіївці-кірікіти»; першоєрарх – митрополит Київський і всієї Русі Серафим (Бонь)).*
- 2.4. *З єрархією спірного походження – Істинно-Православна (Катакомбна) Церква, єрархія якої походить від схимитрополита Генадія (Сікача) («сікачівці», «сікачі»).*

3. Новообрядницькі Церкви та групи української традиції консервативного напрямку.

- 3.1. *Українська Автономна Істинно-Православна Церква (єпископ Луцький і Рівненський Іов (Коновалюк) – УАПЦ).*

4. Новообрядницькі Церкви та групи ліберального напрямку.

- 4.1. *Апостольська Православна Церква (предстоятель – митрополит Віталій (Кужеватов), АПЦ).*
- 4.2. *Свята Соборна Апостольська Церква – Київська митрополія (предстоятель – митрополит Марк (Черкашин)).*
- 4.3. *Українська Автокефальна Православна Церква (єпископ Луцький Іоан (Белей)).*
- 4.4. *Автономна православна парафія св. Іоанна Богослова м. Львова (митрополит Петро (Петрусь)).*
- 4.5. *Реформаторська Православна Церква Христа Спасителя (харизматичний лідер – архиєпископ Сергій (Журавльов)).*

Тепер розглянемо стан кожної з перелічених вище деномінацій в Україні докладніше.

Основні юрисдикції альтернативного православ'я

1. Старообрядницькі Церкви і згоди

Київська і всієї України єпархія Руської Православної Старообрядницької Церкви (РПСЦ)

Наразі РПСЦ є найбільшою старообрядницькою згодою в світі за кількістю парафій і послідовників. Її історія сягає середини XVII ст., коли радикальні богослужбові реформи Московського патріарха Никона, що насаджувалися за допомогою державної репресивної машини, спричинили розкол Руської

Церкви на новообрядців, які прийняли реформи, та старообрядців, які їх відкинули. До середини XVII ст. в Московському царстві склалися власні форми церковного благочестя, що істотно відрізнялися від поширених в той час у грецькому світі та на південно-західній Русі (в Україні) обрядів. Найістотношою відмінністю двох обрядів є образ складання пальців для хресного знамення: у Московії було прийнято складати разом вказівний і середній пальці (двоперстя), а в іншому православному світі – великий, вказівний і середній пальці (триперстя). Патріарх Никон спробував директивно замінити двоперстя на триперстя, а також виправити тексти богослужбових книжок, що викликало опір консервативного духовенства, чернецтва та мирян. Безумовно, старообрядницький рух із самого початку був політично забарвленим і виявляв протест проти посилення абсолютистських тенденцій і перетворення Московського царства на тоталітарну імперію. Оскільки старообрядницький рух був народним, «низовим», не мав суворой «вертикалі влади» і власної єрархії¹⁹, він відразу ж розпався на безліч «згод» (російською – «согласий»), більшість з яких ділилася ще й на «толки».

Уже на початковому етапі історії розколу, в 1660-ті рр., у ньому виділилися дві основні течії – попівська і безпопівська. Попівці вважали за необхідне збереження традиційного літургійного укладу, таїнств, а тому приймали священників через покаєння та миропомазання з новообрядницької державної Церкви, яку вони розглядали як єретичну. Безпопівці розглядали розкол в есхатологічній перспективі як ознаку приходу кінця часів і царства антихриста, і вірили, що єрархія та взагалі традиційне церковне життя за антихриста неможливі. Поступово в їхньому середовищі сформувалися уявлення про «духовного антихриста», який є свого роду «духом часу» і може втілюватися в різноманітних політичних лідерах і типах державного устрою. Російська влада систематично піддавала старообрядців репресіям і дискримінації, тому послідовники старої віри шукали притулку на околицях імперії або ж за кордоном. Досить масовою була еміграція старообрядців з Московії на територію сучасної України, де основними ареалами їх поселення стали Поділля, Буковина, Стародуб'я, Слобожанщина і Південна Бесарабія (гірло Дунаю, де вони поступово сформували етнокультурну групу липован).

Старообрядці-попівці протягом півтора століття усвідомлювали вразливість свого духовенства й усієї церковної організації без єпископа, тому докладали зусиль до відновлення триступеневої єрархії. Одна з експедицій «для пошуку єпископа», яку розпочав у 1846 р. Білокриницький монастир на Буковині (тоді Австро-Угорщина, а нині – Чернівецька область України),

¹⁹ Єдиний єпископ, який підтримав старообрядців, – Павло Коломенський – загинув за нез'ясованих обставин у перші ж роки розколу.

завершилася успіхом: до старообрядців погодився приєднатися колишній Босно-Сараєвський митрополит Амвросій, який проживав на спокої в Константинополі: він заснував Білокриницьку єрархію, одноосібно висвятивши своїм спадкоємцем єпископа (згодом митрополита) Кирила. Частина попівців не прийняла митрополита Амвросія та єрархію, що від нього походить, але про них йтиметься нижче.

Аж до 1940 р., коли Червона армія окупувала Північну Буковину, духовно-адміністративний центр Білокриницької єрархії знаходився у Білокриницькому монастирі. Якщо до Другої світової війни на території радянської України збереглися лише поодинокі парафії РПСЦ (не більше 10), то після війни на новоприєднаних до СРСР територіях (сучасних Чернівецької та Одеської областей) таких парафій Білокриницької єрархії було значно більше.

Київську єпархію Білокриницької єрархії було засновано 1901 р. До 1937 р. її єпископи призначалися Московським архієпископом. У 1946 р., в рамках «нової релігійної політики» Сталіна, відроджена на нових засадах «лояльності» Московська архієпископія РПСЦ знову призначила до Києва старообрядницького єпископа. У радянський і пострадянський періоди єпископи Київської старообрядницької єпархії мали титули єпископів Київських і Вінницьких; потім – Київських, Вінницьких і Одеських; а згодом – Київських і всієї України. У 1988 р. Московська архієпископія піднесла свій статус до митрополії, а на Освяченому соборі РПСЦ 2017 р. Київській єпархії був наданий статус архієпископії. При цьому ще в 2014 р. Московська митрополія РПСЦ, підкреслюючи свою підтримку політики Путіна, вилучила територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя зі складу Київської єпархії і перевела її безпосередньо під управління Московської митрополії.

Станом на початок 2017 р. до складу Київської єпархії РПСЦ входить 55 парафій, розділених на 4 благочиння (деканати): Київське, Вінницьке, Одесько-Ізмайльське та Хмельницько-Чернівецьке. Офіційно діє один монастир – жіночий в Білій Крилиці, але там проживає лише одна мешканка. Єпархією керує архієпископ Никодим (Ковальов)²⁰, кафедральний собор – Успенський на Подолі в Києві. В єпархії служить один архиєрей, 32 священники і дев'ять дияконів; загальна кількість вірних складає бл. 20-30 тисяч осіб, основна частина яких проживає в селах Південної Бессарабії, причому в деяких із них живуть майже виключно старообрядці-липовани (наприклад, Стара і Нова Некрасівки, Муравльовка).

²⁰ Хіротонізований у Москві в грудні 2016 р., піднесений до сану архієпископа в жовтні 2017 р.

Древньоправославна Церква Христова Білокриницької єрархії (єпископ Алімпій (Вербицький))

Ця гілка ДЦХ БЄ є однією з найновітніших згод Білокриницької єрархії, що виникли у 2007–2008 рр. внаслідок масових протестів старообрядців проти «нового курсу» митрополита Московського і всієї Русі РПСЦ Корнилія (Титова), обраного в жовтні 2005 р. Незабаром після його обрання були виявлені канонічні перешкоди для служіння Корнилія в священному сані, пов'язані з його членством у КПРС за радянських часів. В РПСЦ існує канонічна заборона висвячувати осіб, які відрікалися в минулому від Бога, а статут КПРС безумовно вимагав від своїх членів поділяти атеїстичні переконання та вести антирелігійну пропаганду. Окрім того, опоненти митрополита Корнилія почали звинувачувати його в «єресі екуменізму», в занадто активному зближенні з РПЦ і недозволених формах спілкування (наприклад, обміні поцілунками) з Московським патріархом, а також у відмові піддавати анафемі екуменізм і никоніанство (новообрядництво). Громади, що відокремилися від РПСЦ внаслідок цих суперечок, повернули собі стару назву, яку ця Церква мала до 1988 р., – ДЦХ БЄ.

Різні громади ДЦХ БЄ по-різному вирішували питання про пошук єпископа, внаслідок чого в цій спільноті відбулося кілька нових поділів. Зокрема, чернець Алімпій (Вербицький), який створив скит у мешчерських лісах Рязанської області, визнав за можливе звернутися за архиєрейською хіротонією до однієї з ліберальних груп АП, яку очолював митрополит Кириак (Темірціді). 7 липня 2010 р. митрополит Кириак у співслужінні з єпископом Чеховським і Ковровським Макарієм (Мамонтовим) хіротонізував ченця Алімпія за старим обрядом на єпископа, при цьому в грамоті зазначалося, що хіротонію здійснено в знак братерської допомоги незалежній старообрядницькій Церкві задля відновлення Білокриницької єрархії. Відразу після хіротонії єпископ Алімпій розірвав канонічне спілкування з групою митрополита Кириака (Темірціді) і нині вважає себе приналежним саме до Білокриницької єрархії.

У 2015 р., після того, як єпископ Алімпій імовірно благословив одного зі своїх духовних чад боротися на стороні України у збройному конфлікті на Донбасі, він зазнав переслідувань із боку Федеральної Служби Безпеки РФ. Співробітники російської спецслужби затримали єпископа в його Мешчерському скиті та примусово доставили на допит до районного центру Спас-Клепіки, де піддали приниженню і залякуванням. Після звільнення єпископ поспішно виїхав з РФ до України, де заклав скит у Чернігівській області, і туди ж переїхали дві черниці, які раніше перебували під його духовною опікою в Рязанській області. Крім цього скиту, за відомостями самого єпископа, кілька послідовників його гілки ДЦХ БЄ мешкають у Києві

та інших регіонах України, проте загальна їхня чисельність ледве чи перевищує 20 осіб. Єпископ Алімпій відомий як талановитий іконописець, і саме іконописне ремесло є економічною базою благополуччя його Церкви.

Маємо певну ймовірність проживання в Україні послідовників інших гілок ДЦХ БЄ, проте достовірної інформації про це в нас немає.

Руська Древньоправославна Церква (РДЦ) – Московський патріархат

Група попівців, які не визнали висвяти Білокриницької єрархії у 1846 р., утворила власну згоду, відому як «біглопопівська» (ця назва пов'язана з тим, що послідовники цієї згоди, не маючи власних єпископів, продовжували приймати з державної новообрядницької Церкви «біглих попів» (або «попів-утікачів»), які приєднувалися до старообрядців через чин миропомазання). У 1923 р. до цієї згоди приєднався архієпископ Микола (Позднев), який належав до обновленської течії новообрядництва, а в 1929 р. – архієпископ Стефан (Расторгуєв), який належав до «андріївської» гілки Істинно-Православної Церкви, в якій служив за старим обрядом. Ці два архієреї поклали початок «біглопопівській» єрархії, яка після Другої світової війни, внаслідок переміщення її адміністративного центру до міста Новозибкова (Брянської області), стала відома як «Новозибківська». До кінця 1930-х рр. радянські каральні органи практично знищили цю єрархію, а обставини її відродження в середині 1940-х рр. залишаються предметом суперечок серед старообрядців. Із моменту відродження єрархії в 1944 р. фактична (а іноді й формальна) влада в ній належить родині Калініних, представником якої є й нинішній патріарх РДЦ Олександр (Калінін). До 2002 р. цю Церкву очолював архієпископ, який мав свій осідок у Самарі, Москві, а потім у Новозибкові, але собор 2002 р. підніс її предстоятеля до сану патріарха Московського і всієї Русі, що досі не визнано з боку Московського патріархату РПЦ і – частково – з боку влади РФ.

В Україні з 2010 р. РДЦ має окрему єпархію з центром у Кременчуці під проводом єпископа Миколи (Просіна). До того часу парафії РДЦ в Україні входили до складу Білорусько-Української єпархії, а до 1990-х рр. ця Церква фактично не мала єпархіального поділу: усі її 7 українських парафій перебували під керівництвом архієпископа²¹. Достовірно відомо

²¹ На мапі парафій, що її опубліковано на офіційному сайті РДЦ, позначено 7 парафій цієї Церкви в Україні, по дві – у Полтавській і Донецькій областях, по одній – у Дніпропетровській, Запорізькій і Львівській областях, об'єднані у два благочинства – Слобожанське та Придніпровське. Див.: <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?ll=47.73344482576234%2C32.668442062499935&spn=4.613611%2C11.634521&hl=ru&msa=0&z=6&ie=UTF8&mid=1jBAc46qob74EUdyEhw2-hbQQGbo>.

лише про 3 священнослужителів РДЦ, які постійно служать на території України; загальна кількість парафіян Української єпархії РДЦ не перевищує 1 000 осіб.

Древньоправославна Церква – Курська єпископія (ДЦ КЄ)

Єпископ Курський Аполінарій (Дубинін), який очолює ДЦ КЄ, відокремився від РДЦ у 1999 р. через конфлікт з єпископом Курським Левом і архієпископом Аристархом (Калініним). Аполінарій звинуватив керівництво РДЦ в ересі, що полягала у визнанні Білокриницької єпархії та визнанні «рівноспасенності» нового обряду (РДЦ ці звинувачення відкидає). У 2000 р. єпископ РДЦ в Румунії Євменій (Титов), який підтримав Аполінарія, одноосібно висвятив його на єпископа. У 2016 р. Аполінарій зробив спробу приєднатися до РДЦ, але остання відмовилася визнати його сан, і спроба виявилася невдалою.

Найбільша громада послідовників ДЦ КЄ на території України знаходиться в м. Кременчуці (Полтавської обл.), де кілька десятків старовірів-«аполінаріан» збираються в домашній молільні, куди періодично приїжджає єпископ Аполінарій. Поодинокі послідовники ДЦ КЄ також проживають в Автономній Республіці Крим та Харківській області.

Одружені поморці (Древньоправославна Поморська Церква)

Найбільша безпопівська згода старообрядництва виводить свою історію з Новгородських соборів кінця XVII ст., учасники яких констатували припинення істинного священства через відсутність у Церкві єпископа. Цей аномальний стан, не передбачений церковними канонами, безпопівці пояснювали настанням царства антихриста, який «винищив» священство на землі. Назва «поморці» закріпилася за цією згодою тому, що до неї належало майже все місцеве населення в районі узбережжя Білого моря (Помор'я) на півночі Новгородських земель. Саме там наприкінці XVII – на початку XVIII ст. розташовувався духовний центр безпопівства – Вигорецький монастир.

Громади поморців очолюють «духовні отці» – наставники, які формально є мирянами, але шануються вірними як духовні особи і предстоятелі Церкви. За традицією поморців благословити нового наставника на служіння можуть тільки кілька діючих наставників, що нагадує практику висвячення єпископа двома (або більше) єпископами.

Посилаючись на існуючу в російському чернецтві традицію «скитського покаяння», поморці визнали за можливе зберегти в своїй Церкві три таїнства, які можна здійснювати без єпископів і священників, – хрещення, покаяння та шлюб. Можливість шлюбу без священника була і залишається

предметом гострих дискусій в безпопівському середовищі, тому частина поморців вважає шлюб не таїнством, а громадською церемонією, для якої достатньо благословення батьків подружжя та молебня в церкві. Проте «законний», визнаний церковною громадою, шлюб є характерною рисою Древньо-православної Поморської Церкви. Таїнств миропомазання, Євхаристії, священства і елеопомазання в цій Церкві немає, хоча деякі поморці вірять, що Господь звершує над ними ці таїнства «духовно», невидимо.

Російська влада – як в імперський, так і в радянський періоди – неодноразово піддавала старообрядців, у тому числі поморців, гонінням, змушуючи їх переселятися на нові місця, тобто мігрувати. Такі примусові переселення увійшли в історію старообрядництва під назвою «вигонок». Основними регіонами розселення імігрантів-поморців на території сучасної України є Слобожанщина (насамперед Харків), Поділля і Волинь. За даними Російської ради ДПЦ, станом на сьогодні в Україні діє 35 поморських громад (у 1996 р. їх було 18). Найбільша громада і своєрідний координаційний центр цієї деномінації в Україні знаходиться в Харкові. На думку найавторитетнішого дослідника старообрядництва в Україні професора Сергія Таранця, безпопівство сьогодні переживає гостру кризу: у більшості традиційно поморських поселень залишилося всього по кілька осіб, які вже не можуть повноцінно здійснювати богослужіння за прийнятим в їхній Церкві чином²². Загальна кількість свідомих і «практикуючих» поморців в сучасній Україні не перевищує 1 000 осіб.

Старопоморці-федосіївці

Як вже зазначалося, питання про можливість шлюбу (вінчання) без священника викликало гострі дискусії у безпопівському старообрядництві протягом усієї його історії, починаючи з XVII ст. Найпоширенішою безпопівською згодою з числа тих, що не визнають шлюб, є федосіївська згода, яка відокремилася ще на початкових етапах історії старообрядництва. Її назва походить від імені Феодосія Васильєва, засновника новгородської громади безшлюбних безпопівців у 1690-х рр. Поступово в середовищі федосіївців утвердилося толерантне ставлення до «фактичного шлюбу», причому послідовники згоди діляться на «староженів» (які одружилися до того, як прийшли у федосіївську згоду) та «новоженів» (які вступили у фактичний шлюб, уже перебуваючи в громаді, за що відлучені від церковного спілкування аж до припинення шлюбу). Через наявність фактичного шлюбу,

²² Сергей Таранец. Русские старообрядцы на территории Украины: заселение, история и современное состояние // *Староверы*, 5 вересня 2006 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.starover.religare.ru/article6469.html>.

що не визнається Церквою, у більшості громад федосіївців до повноцінної участі в церковному житті (соборній молитві) допускаються лише вірні похилого віку, які припинили шлюб і перейшли у «чисте життя». Інші члени громади, які перебувають у шлюбі, вважаються такими, що «впали в блуд», і під час молитви вони можуть лише стояти в західній частині храму, не беручи участі у спільній молитві, аж доки не припинять своє шлюбне співжиття²³.

Нечисленні групи федосіївців проживають в Одеській області та на півдні Вінницької. Про наявність будь-яких їхніх зареєстрованих релігійних об'єднань невідомо. Загальна чисельність згоди в Україні досить невелика і ледве чи перевищує 100 осіб.

2. Новообрядницькі Церкви та групи російської традиції консервативного напрямку

Російська Православна Церква Закордоном

(Синод митрополита Агафангела (Пашковського) – РПЦЗ(А))

Історична РПЦЗ сформувалася у 1920–1921 рр. як Церква російських емігрантів, яку очолювали єпископи та священники, які втекли з Росії разом з Білою армією наприкінці громадянської війни. Перше Вище церковне управління РПЦЗ, утворене в Константинополі 20 листопада 1920 р., є правонаступником Вищого церковного управління Півдня Росії, юрисдикція якого поширювалася на території Європейської частини Росії, не підконтрольні радянській владі (у тому числі, на різні території України, що були контрольовані білогвардійськими загонами, останньою з яких був Крим). У листопаді 1921 р. у Сремських Карловцях (Югославія) на запрошення Сербського патріарха Варнави відбувся Перший Всезакордонний собор, що остаточно конституював РПЦЗ як «самоврядну частину Руської Церкви, організовану на засадах соборності», яка зберігає свою самостійність «аж до падіння безбожної влади» на історичній батьківщині. Примітно, що значна частина єрархів, які увійшли до першого складу єпископату РПЦЗ, зберігала титули по своїх українських кафедрах, які вони займали напередодні або під час еміграції: першоєрархом РПЦЗ (1921–1936) став митрополит Київський і Галицький Антоній (Храповицький), до Церкви також увійшли архієпископ Волинський Євлогій (Георгієвський), архієпископ Полтавський Феофан (Бистров), архієпископ Херсонський і Одеський Платон (Рождественський), єпископ Севастопольський Веніамин (Федченко)

²³ Помірковані федосіївські громади допускають «новоженів» до церковного читання й співу, але без хресного знамення та поклонів.

та ін. За місцем проведення першого Собору РПЦЗ серед своїх опонентів вона отримала зневажливу назву «карловацька».

У перші ж роки історії РПЦЗ в ній відбулися великі розколи: 1926 р. від неї відокремилася Західно-Європейська митрополія на чолі з Євлогієм (Георгієвським) («євлогіани», нині Руська архієпископія Константинопольського патріархату), а 1933-го – Американська митрополія на чолі з митрополитом Платоном (Рождественським) (нині автокефальна Православна Церква в Америці, автокефалія якої визнана тільки РПЦ МП). Складними були відносини РПЦЗ із Московським патріархатом, оскільки яскраво виражена антирадянська позиція Закордонної Церкви спонукала органи радянської влади, що курували Церкву, вимагати від Московського патріарха Тихона (Беллавіна), а пізніше – від одного з його наступників митрополита Сергія (Страгородського), рішучого засудження РПЦЗ і заборони служіння її єрархів. Патріарх Тихон 1924 р. розпустив Вище церковне управління РПЦЗ, замість якого був створений Архиєрейський синод, що існує і понині, а митрополит Сергій засудив і заборонив служіння всіх єпископів РПЦЗ за відмову «дати підписку про лояльність радянській владі» і за «розкол». Проте митрополит Сергій, будучи лише тимчасовим заступником патріаршого місцєблюстителя, не мав повноважень і авторитету для таких серйозних і масштабних заборон, крім того, з серпня 1927 р. – моменту публікації «декларації» Сергія про лояльність радянській владі – РПЦЗ вважала його позбавленим можливості здійснювати церковну владу. «Новий курс» митрополита Сергія, що проявився, зокрема, у засудженні мучеників за Христа радянської доби як «політичних злочинців» і в безумовній підтримці безбожної радянської влади, – РПЦЗ у повній згоді з Катакомбною Церквою в СРСР називала «єресю сергіанства».

Протягом усієї історії РПЦЗ політичне керівництво в Москві і залежна від нього Московська патріархія докладали зусиль, спрямованих на ліквідацію РПЦЗ як головної альтернативи «радянській» Церкві, що була остаточно інституційована на зустрічі Сталіна з митрополитом Сергієм (Страгородським) 1943 р. Ці зусилля приводили до відколів від РПЦЗ різних частин, однак аж до 1990-х рр. її керівництво зберігало свою принциповість. Розпад Радянського Союзу і дещо невдалий досвід відкриття своїх парафій на його території підштовхнули частину керівництва РПЦЗ до зближення з Московською патріархією. Після втручання у процес у 2003 році президента РФ Володимира Путіна і підключення «державного ресурсу», 2007 р. політичному керівництву Росії та Московській патріархії вдалося підпорядкувати собі значну частину РПЦЗ, у тому числі – більшість її єпископів на чолі з митрополитом Лавром (Шкурлою). Проте на різних етапах «возз'єднувального» процесу проти нього виступали різні групи РПЦЗ,

які згодом відокремилися в окремі юрисдикції, відомі як «уламки» («осколки») РПЦЗ, що не визнають Московську патріархію. Про різні етапи утворення «уламків» йтиметься нижче, при розгляді історії інших юрисдикцій, що мають походження від РПЦЗ, у даному ж випадку ми обмежимося обставинами, що безпосередньо призвели до утворення РПЦЗ(А).

На відміну від деяких більш консервативних єрархів РПЦЗ, митрополит (а в той час – єпископ) Агафангел (Пашковський), керуючий Одеською та Запорізькою єпархіями РПЦЗ, залишався у складі нью-йоркського Синоду, який вів переговори про з'єднання з Московською патріархією, аж до самого дня цього з'єднання – 17 травня 2007 р. У цей день разом з єпископом Ірійським (США) Данилом (Александровим) Агафангел видав Акт про відділення від нью-йоркського Синоду у зв'язку зі зміною останнім канонічної юрисдикції та про утворення Тимчасового вищого церковного управління (ТВЦУ) РПЦЗ. Через кілька днів, під тиском нью-йоркського Синоду, єпископ Данило відкликав свій підпис з-під цього Акта, а єпископ Агафангел, залишившись єдиним єрархом ТВЦУ, звернувся до грецького Синоду протистоячих (один із Синодів греків-старостильників, мав канонічне спілкування з РПЦЗ з 1994 р.) з проханням про допомогу у справі свячення нових єпископів для «відновлення ієрархії» РПЦЗ. У грудні 2007 р. єпископ Агафангел за допомогою грецьких єрархів висвятив єпископів Андроніка (Котлярова) та Софронія (Мусієнка), а в листопаді 2008 р. на Соборі у США був обраний першоєрархом РПЦЗ з піднесенням до сану митрополита. З того моменту титул Агафангела поєднав назви американських і українських кафедр: «митрополит Східно-Американський і Нью-Йоркський, архієпископ Одеський і Таврійський».

Фактичний центр РПЦЗ(А), яка об'єднує в даний час 15 єпархій і близько 100 парафій в США, Південній Америці, Західній Європі, Австралії і на пострадянському просторі, знаходиться на Михайлівській площі в Одесі, де розташовані кафедральний собор і церковно-адміністративний комплекс митрополита Агафангела. На території України діє Таврійська і Одеська єпархія РПЦЗ(А), яку очолює безпосередньо митрополит Агафангел і яка увібрала в себе скасовані Запорізьку і Болградську єпархії цієї Церкви. В Одесі також проживає секретар Синоду РПЦЗ(А) архієпископ Георгій (Кравченко), який мав титул Болградського та Білгород-Дністровського, проте 2015 р. був формально переміщений на кафедру Кишинівського і Молдавського. На 1 січня 2017 р. в Україні було зареєстровано 30 релігійних організацій РПЦЗ²⁴, проте частина з них може належати іншим «уламкам», що зберегли у своїй назві аббревіатуру «РПЦЗ». На офіційному сайті

²⁴ Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245234272.

РПЦЗ(А)²⁵ перераховано 25 релігійних організацій цієї Церкви на території України, включаючи 1 жіночий монастир (в селі Єгорівка Одеської області), 1 парафію на території Автономної Республіки Крим і 1 парафію в м. Севастополі (на даний час не має постійного священика). Значна частина парафій РПЦЗ(А) локалізується в Одесі (5 парафій) і Одеській області (4 парафії і 1 монастир). Серед інших регіонів України РПЦЗ(А) представлена в Дніпропетровській (3 парафії), Донецькій (1 громада в Маріуполі), Житомирській (2 громади), Запорізькій (2 громади), Київській (1 громада), Миколаївській (2 громади) і Хмельницькій (2 громади) областях. Безсумнівно, що серед Церков АП російської традиції в Україні РПЦЗ(А) є найбільшою; загальну кількість її послідовників у країні можна оцінити у 2-3 тисячі осіб.

**Руська Православна Церква Закордоном
(Синод митрополита Віталія (Устинова) –
архієпископа Володимира (Целищева) – РПЦЗ(В-В))**

Ця юрисдикція є одним із «уламків» РПЦЗ, що адміністративно-канонічно відокремився у 2001 р. Якщо відділення РПЦЗ(А) від РПЦЗ МП пов'язане безпосередньо з підписанням Акта про об'єднання Нью-Йоркського Синоду РПЦЗ з Московським патріархатом, то РПЦЗ(В) (як вона тоді називалася за ім'ям свого першого першоєрарха Віталія) відокремилася від того ж Синоду після незаконного, на думку постраждалого, звільнення з посади першоєрарха митрополита Віталія (Устинова, † 2006), який обіймав цю посаду з 1986 р. Звільнення відбулося на Архиєрейському соборі РПЦЗ в Нью-Йорку в жовтні 2001 р. і основною його причиною прихильники Віталія вважали небажання останнього зближуватися з РПЦ МП. На його місце був обраний митрополит Лавр (Шкурла), який і завершив процес «возз'єднання» в 2007 р. Про повернення собі повноважень першоєрарха і відновлення Синоду РПЦЗ митрополит Віталій заявив 1 листопада 2001 р., після втечі з США до Канади, де він влаштувався у Спасо-Преображенському монастирі в Мансонвілі, який і до цього дня є духовним центром цієї юрисдикції. Протягом декількох тижнів новоутворена юрисдикція митрополита Віталія йменувала себе «Російська Православна Церква у вигнанні», але потім повернулася до традиційної назви «РПЦЗ», додавши в дужках до аббревіатури першу букву імені свого першоєрарха – РПЦЗ(В) (відповідно, юрисдикція, яку очолював митрополит Лавр, стала іменуватися РПЦЗ(Л)).

Після створення РПЦЗ(В) митрополита Віталія підтримав лише один-єдиний єпископ РПЦЗ – Варнава (Прокоф'єв), за допомогою якого

²⁵ Режим доступу: <http://sinod.ruschurchabroad.org/address.htm>.

і була висвячена нова єрархія, зокрема єпископ (нині – архієпископ) Володимир (Целищев), який став наступником Віталія на посаді голови Синоду РПЦЗ(В) після смерті останнього у вересні 2006 р. Оскільки в останні місяці життя митрополита Віталія, а також після його смерті в цій юрисдикції сталася низка розколів, до назв «уламків» РПЦЗ, які «генетично» пов'язані з Віталієм, стала додаватися друга буква – за ім'ям їхнього другого (після митрополита Віталія) першоєрарха: так, юрисдикція, очолювана архієпископом Володимиром, що найбільш очевидним чином послідовно пов'язана з РПЦЗ(В), іменується РПЦЗ(В-В) (існують також РПЦЗ(В-А), РПЦЗ(В-Ф) і РПЦЗ(В-М), про які йтиметься нижче).

На території України діє Малоросійська єпархія РПЦЗ(В-В), яку очолює єпископ Солтанівський і Малоросійський Алексій (Пергаменцев), висвячений у листопаді 2008 р. В єпархії також служить вікарний єпископ Васильківський Тихон (Антонов). На офіційному сайті РПЦЗ(В-В)²⁶ перераховано п'ять релігійних організацій цієї юрисдикції в Україні: їм насамперед належать найбільші об'єкти нерухомості РПЦЗ(В-В) – Свято-Йоаннівський чоловічий монастир на Лук'янівці в Києві, при якому діє ще більш значний за своїми розмірами скит свв. Захарія і Єлисавети в селі Мала Солтанівка Київської області, а також жіноча чернеча громада св. праведного Івана Кронштадтського, чернеча громада в об'єкті Управління виконання покарань № 1 м. Вінниці, храм св. великомученика Георгія Переможця в м. Бровари Київської області та домашній храм на честь ікони Божої Матері «Споручниця грішних» у селі Улашанівка Хмельницької області. У цих монастирях і храмах служать близько 10 клириків. У Києві також знаходиться парафія РПЦЗ(В-В) із нерегульованим канонічним статусом (до неї, зокрема, належать колишні парафіяни єпископа Алексія (Пергаменцева), невдоволені його поведінкою, особливості якої вони пов'язують з кримінальним минулим архиєрея) при храмі св. Бориса і Гліба в Києві. З огляду на великі за мірками АП розміри київських парафій РПЦЗ(В-В), загальну кількість послідовників цієї юрисдикції в Україні можна оцінити в 400-500 осіб.

Руська Істинно-Православна Церква (Синод архієпископа Тихона (Пасічника) – РПЦ(Т))

Єрархія РПЦ також має пряме походження від РПЦЗ. На початковому етапі своєї історії ця юрисдикція навіть іменувалася «Лазарівською гілкою» РПЦЗ(В). Обставини відокремлення РПЦ від РПЦЗ(В) пов'язані з категоричним неприйняттям більшістю російських парафій РПЦЗ процесу зближення цієї Церкви з Московським патріархатом, що загрожував

²⁶ Режим доступу: <http://www.roca-sobor.org/rus/dioceses>.

РПЦЗ поглинанням з боку РПЦ МП. У березні 2002 р. представники значної частини парафій РПЦЗ з Росії та України зібралися на нараду у Воронежі, де головували архієпископ Лазар (Журбенко) і єпископ Веніамін (Русаленко) – єрархи РПЦЗ, які вийшли з підпорядкування Нью-Йоркському Синодові ще в 2000 р., після рішень чергового Архієрейського собору РПЦЗ про зближення з Московським патріархатом. Архієпископ Лазар представив учасникам Воронежської наради письмове благословення першоєрарха РПЦЗ(В) митрополита Віталія (Устинова) на створення самостійного Синоду для управління Церквою в Росії (і на пострадянському просторі), який залишався би в повному канонічному спілкуванні з Синодом РПЦЗ(В). Оскільки цей російський Синод, проект якого в цілому був схвалений на нараді у Воронежі, мав керувати тільки парафіями на історичних територіях Росії, його було вирішено іменувати Синодом РПЦЗ (ще в 1990-ті рр. Синод РПЦЗ схвалював державну реєстрацію під цією назвою канонічних структур архієпископа Лазаря і єпископів Веніаміна й Агафангела у складі РПЦЗ на пострадянських теренах). Улітку 2002 р. новостворений Синод РПЦЗ розпочав хіротонії нових єпископів, що, втім, було засуджено Собором РПЦЗ(В), який констатував, що митрополит Віталій не мав повноважень одноосібно засновувати самостійний Синод в Росії. Внаслідок цього парафії, представлені на Воронежській нараді, розділилися на прихильників нового Синоду РПЦЗ архієпископа Лазаря та прихильників РПЦЗ(В), що залишилися в підпорядкуванні зарубіжному Синодові з центром в Мансонвілі (Канада).

Після смерті архієпископа Лазаря 2005 р. РПЦЗ увійшла в період кризи і поступово втратила значну частину своїх парафій в Росії та Україні, а також двох єпископів, які перейшли до РПЦЗ(А). Оскільки архієпископ Лазар належав до Катакомбної Церкви радянських часів і був таємно висвячений РПЦЗ 1982 р. для опіки над катакомбними вірними, то катакомбна традиція у РПЦЗ відіграє важливу роль.

За життя архієпископа Лазаря, етнічного українця, духовно-адміністративний центр РПЦЗ знаходився в Одесі, при храмі св. Іоана Кронштадтського на Французькому бульварі. Фактична резиденція архієпископа Лазаря була в його приватному будинку в селі Великий Дальник Одеської області, біля якого він і був похований. Його наступником на посаді голови Синоду РПЦЗ став архієпископ Омський і Сибірський Тихон (Пасічник), що керував також Одеською єпархією РПЦЗ(Т) у складі лише 2 парафій (в Одесі та Чорноморську). В Україні також діє Вінницько-Хмельницька єпархія РПЦЗ(Т), очолювана єпископом Вінницьким і Хмельницьким Саватієм (Безкоровайним), яка об'єднує всі регіони країни, крім Одеської області. Однак на офіційному сайті

цієї єпархії²⁷ вказана лише одна її парафія: храм у Центрі здоров'я матері і дитини (м. Вінниця). За відомостями, зібраними нами серед представників РПЦ(Т), єпископу Саватію також підпорядковується парафія у Хмельницькому, що звершує свої богослужіння на приватній квартирі. Після 2010 р. від РПЦ(Т) відокремилася група парафій і громад, про яку йтиметься в наступному розділі. Загальна кількість послідовників РПЦ(Т) в Україні, з огляду на відносно велику парафію в Одесі, становить кілька сотень людей.

Російська Істинно-Православна Церква (під омофором єпископа Стефана (Сабельника) – РПЦ(С))

Великі громади РПЦ у Чернігові, Харкові та Харківській області, у Хмельницькій області та в м. Жмеринці Вінницької області відійшли від Синоду архієпископа Тихона 2010 р. через скандал із провідником цих громад єпископом Гермогеном (Дунниковим), який 2009 р. сам над собою зробив «доповнення таїнства Хрещення» через триразове занурення у воду. Ці громади перейшли під омофор американського єпископа РПЦ Стефана (Сабельника), що стало однією з причин його конфлікту з російським керівництвом цієї Церкви й утворення самостійної юрисдикції – РПЦ(С). Згадані вище великі громади підтримали близько 20 невеликих традиційно катакомбних груп у Харківській, Сумській, Полтавській і Черкаській областях, а також частина парафії РПЦ(Т) в Одесі. Таким чином, загальну чисельність послідовників РПЦ(С) в Україні можна оцінити в 300-400 осіб.

Російська Православна Автономна Церква (РПАЦ)

Найраніший за часом відокремлення від РПЦЗ її «уламок» на пострадянському просторі існує як самостійна юрисдикція з 1995 р. РПАЦ утворилася на основі Суздальської єпархії РПЦЗ і групи катакомбних громад, що її підтримали. Вони прийняли рішення про перехід на автономне церковне управління 1994 р. після низки суперечливих рішень нью-йоркського Синоду РПЦЗ, що спричинили певну дезорганізацію життя її російських парафій. Першим головою Тимчасового вищого церковного управління РПАЦ був архієпископ Лазар (Журбенко), який згодом повернувся до РПЦЗ, а 2002 р. очолив РПЦ. У грудні 1994 р. РПАЦ спробувала примиритися з РПЦЗ, проте вже в лютому 1995-го Акт про примирення двох Церков був порушений. У зв'язку з відходом від цієї юрисдикції архієпископа Лазаря її очолив архієпископ (згодом – митрополит) Суздальський

²⁷ Режим доступу: <http://ripс-vn.at.ua/>.

і Володимирський Валентин (Русанцов, †2012), а нині його наступником є митрополит Федір (Гинеєвський). Початок самостійної єрархії РПАЦ поклали 1994 р. архієпископ Лазар і єпископ Валентин, які висвятили єпископів Федора, Серафима (Зінченка) і Агафангела (Пашковського).

РПАЦ постійно критикувала РПЦЗ за «здачу позицій» і курс на об'єднання з РПЦ МП, у чому «суздальців» підтримував найавторитетніший ідеолог історичної РПЦЗ єпископ Григорій (Граббе, †1995). Пізніше РПАЦ пов'язала своє відокремлення від РПЦЗ із прийняттям останньою 1994 р. «ересі кипріянізму», яка вважається різновидом «ересі екуменізму». Йдеться про вчення грецького старостильного митрополита Кипріяна (Куцумбаса, †2013), який стверджував, що Православна Церква об'єднує як «здорових у вірі» (істинно-православних), так і «хворих у вірі» (єретиків, у даному випадку – екуменістів) членів Церкви, які співіснують і перебувають у канонічному спілкуванні, поки Вселенський собор не відсіче «хворих у вірі» від церковного спілкування²⁸.

РПАЦ ніколи не була широко представлена на території України і сьогодні має тут тільки дві релігійні організації, кожну з яких очолює єпископ. У м. Сміла Черкаської області невелику громаду катакомбників очолює 91-річний архієпископ Смілянський Іларіон, а в м. Суходольську Луганської області (на території, тимчасово непідконтрольній владі України) є монастир блаженної Ксенії Петербурзької, який очолює єпископ Суходольський Яків (Антонов). Обидва єрархи РПАЦ в Україні номінально вважаються вікаріями Суздальської єпархії РПАЦ. Поодинокі послідовники цієї Церкви проживають і в інших регіонах України, зокрема в Київській і Рівненській областях, але загальна їх кількість не перевищує 100 осіб.

Російська Православна Церква

(Синод митрополита Дамаскина (Балабанова) – РосПЦ(Д))

У ході юрисдикційного розпаду РПЦЗ(В) напередодні та після смерті митрополита Віталія у 2006–2008 рр. з неї виділився Синод митрополита Антонія (Орлова) – єрарха, який офіційно заступав митрополита Віталія (Устинова, †2006) в останні роки його життя. У липні 2006 р., за два місяці до смерті, митрополит Віталій скликав Архієрейський собор в Мансонвілі (Канада), але після того, як учасники собору з'їхалися до монастиря, скасував його під тиском свого оточення і без будь-яких переконливих підстав. Оточення митрополита Віталія заблокувало учасників собору у свічковій майстерні (і звідси їхній собор отримав назву «Свічкового») і перешкоди-

²⁸ Архієрейський собор РПАЦ 2008 р. проголосив анафему на це вчення митрополита Кипріяна.

ло їм вступити в контакт з митрополитом, який знаходився у сусідньому будинку. Після смерті Віталія, в листопаді 2006 р., прихильники Антонія (Орлова) скликали ще один собор, на якому обрали свого лідера першоєрархом і митрополитом, а деномінацію перейменували на «Російську Православну Церкву» (РосПЦ). У 2007 р. від цієї Церкви через розбіжності в оцінці причин революції 1917 р. (так звана «єресь февралізму») відокремилися єпископи Дамаскин (Балабанов) та Іоан (Зинов'єв)²⁹, які провели Надзвичайний архиєрейський собор і обрали єпископа Дамаскина митрополитом Московським і Всеросійським. Оскільки нова юрисдикція зберегла назву «РосПЦ», дві деномінації при написанні їхніх абrevіатур стали різнитися через додавання в дужках першої літери імен їхніх першоєрархів – РосПЦ(А) і РосПЦ(Д).

Якщо про наявність будь-яких парафій РосПЦ(А) на території України нам невідомо, то РосПЦ(Д) має в Україні цілу Малоросійську єпархію з центром у Запоріжжі. Її очолює колишній клирик РПЦ МП і УПЦ КП архієпископ Запорізький і Малоросійський, екзарх всієї України Іоан (Зинов'єв). За даними проекту «Єрархія літургійних Церков»³⁰, до складу Малоросійської єпархії РосПЦ(Д) входять 6 парафій, однак нам під час польових досліджень вдалося виявити лише дві – у Запоріжжі (номінально має статус монастиря) і у Львові. Ймовірна кількість послідовників РосПЦ(Д) в Україні становить 100-200 осіб.

Російська Православна Церква (Синод митрополита Адріана (Замлинського) – РосПЦ(Адр))

У 2013 р. внаслідок розколу РосПЦ(Д) з цієї юрисдикції виділилася група архиєреїв на чолі з архієпископом (згодом митрополитом) Кишинівським і Молдовським Адріаном (Замлинським), яка утворила нову юрисдикцію – РосПЦ(Адр) (за іншими джерелами – РосПЦ(Д-А)). Причиною відділення від митрополита Дамаскина та архієпископа Іоана ця група назвала впадіння своїх опонентів в «єресь сергіанства», масонство і поширення наклепу. До складу РосПЦ(Адр) увійшов вікарій Малоросійської єпархії РосПЦ(Д) єпископ Вишгородський Сергій (Миколаїв). Присутність в Україні єпископа РосПЦ(Адр) свідчить про певну кількість послідовників цієї Церкви, але, ймовірно, вони не мають храмів і постійних богослужбових приміщень.

²⁹ Колишній єрарх УПЦ КП.

³⁰ Российская Православная Церковь // *Иерархия литургических Церквей* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hierarchy.religare.ru/h-orthod-prcdam.html>.

**Російська Православна Церква Закордоном
(Синод митрополита Філарета (Семовських) – РПЦЗ(В-Ф))**

Безпосереднім приводом для утворення цієї юрисдикції стала окупація Російською Федерацією Криму і початок російсько-української війни в 2014 р. З точки зору радикально налаштованої частини РПЦЗ(В-В), предстоятель цієї Церкви архієпископ Володимир (Целищев) та українські єпископи РПЦЗ(В-В) Алексій і Тихон «стали на бік української хунти», хоча це і не підтверджується заявами останніх. Фактичною причиною розколу РПЦЗ(В-В) і виділення з неї нової юрисдикції РПЦЗ(В-Ф) стало відторгнення єпископом Істринським і Південно-Російським Мартином (Лапковським) парафій РПЦЗ(В-В) в Автономній Республіці Крим від Малоросійської єпархії з центром в Києві, очолюваної єпископом Алексієм (Пергаменцевим). Свої неканонічні дії єпископ Мартин прикривав радикальною риторикою про «повернення Криму», запереченням української державності і підтримкою політики Путіна. На соборі його однодумців в селі Амосовці Курської області у 2014 р. була проголошена анафема «бандерівській владі на Україні», а новим першоєрархом був обраний єпископ з Австралії Філарет (Семовських), від імені якого отримала назву і сама юрисдикція РПЦЗ(В-Ф).

Достовірно відомо про існування лише однієї парафії цієї Церкви на території Автономної Республіки Крим – у Феодосії, хоча поодинокі послідовники РПЦЗ(В-Ф) проживають і в інших місцях Криму. Ця парафія належала РПЦЗ(В-Ф) до січня 2017 р., коли архієпископ Мартин (Лапковський) розірвав спілкування з митрополитом Філаретом «через ересь ім'яборства» і створив власну юрисдикцію РПЦЗ(В-М). Тоді ж на соборі 2017 р. РПЦЗ(В-Ф) висвятила на єпископа Охтирського і Малоросійського Серафима (Корабельського), який незадовго до цього залишив РПЦЗ(В-В). На офіційному сайті РПЦЗ(В-Ф)³¹ міститься інформація про єдину українську парафію цієї Церкви в м. Охтирці Сумської області.

**Істинно-Православна Церква
(Синод схимитрополита Серафима (Мотовилова) – ІПЦ(С))**

Ця юрисдикція є досить своєрідним явищем, яке дослідники та релігійні публіцисти іноді називають «неокатакомбним»³². Ключовою для історії та статусу ІПЦ(С) постаттю є її предстоятель схимитрополит Московський Серафим (Мотовилов), ширше відомий під ім'ям Рафаїл, яке він мав до по-

³¹ Режим доступу: <http://rpzs.ru/eparhii/>.

³² Егор Холмогоров. Суздальський «вызов» // *Истинное Православие: Учение. Жизнь. Новости*, № 51, 5 квітня 2001 р.

стригу у велику схиму 14 жовтня 2017 р. За ім'ям Рафаїла послідовники ІПЦ(С) нерідко йменуються «рафаїлівцями».

Предстоятель Церкви навернувся до віри наприкінці 1980-х рр. після перенесеної клінічної смерті через вибух міни в Лівані, де він служив радянським військовим радником в ранзі підполковника (пізніше став полковником). За твердженням Серафима, відразу ж після навернення він виявив у собі чудотворний дар зцілення, хоча, на думку опонентів ІПЦ(С)³³, практика цілительства в цій деномінації є формою комерційної діяльності, що забезпечує їй ось уже майже 30 років відносно благополуччя. У 1991 р., після звільнення з лав Радянської армії, Леонід Прокоп'єв (як звали схимитрополита Серафима до постригу і висвячення) відкрив у Москві цілительний центр «Проїс», а незабаром був пострижений у чернецтво з іменем Рафаїл і висвячений на єпископа групою Лазаря Каширського (за іншими даними – Никона (Ламекіна)), яку в АП прийнято вважати «неканонічною». У 1997 р. Рафаїл «виправив» свою хіротонію, приєднавшись до новоствореної Російської Істинно-Православної Церкви (РосІПЦ) єпископа Стефана (Ліницького), що отримала свою єрархію від єпископів УАПЦ (на даний час Стефан (Ліницький) є митрополитом ІПЦ(С)). Крім Стефана, в хіротонії Рафаїла брали участь колишні єрархи Грузинського патріархату, які приєдналися до РосІПЦ, єпископи Амвросій (Катамадзе) і Мойсей (Ходжава). Уже в 1998 р. Рафаїл очолив РосІПЦ в сані митрополита, однак у 1999 р. в цій Церкві стався розкол, що привів до створення Рафаїлом нової юрисдикції – Православної Російської Церкви, в якій він мав титул «хранителя дверей Гробу Господнього». У 2003 р. Рафаїл провів у Москві об'єднавчий собор, на якому єпископи 4 «гілок» АП різного походження об'єдналися на конфедеративних засадах в одну Церкву, яка стала називатися ІПЦ. Однак через принципову несумісність поглядів членів цього союзу конфедерація виявилася нестійкою, і від неї стали відходити різні єпископи. Взагалі склад єпископату ІПЦ(С) характеризується мінливістю. На Помісному соборі ІПЦ(С) 2005 р. Рафаїл був обраний архієпископом Московським і митрополитом Всеросійським із правом носіння елементів патріаршого облачення. Внаслідок інтенсивного тиску з боку російської влади, яка визнала 2015 р. деякі тексти Рафаїла «екстремістськими матеріалами», він був змушений формально залишити посаду предстоятеля Церкви й прийняти велику схиму, але фактично продовжує керувати ІПЦ(С), вельми залежною – економічно і психологічно – від цілительної діяльності Серафима. Номінальним

³³ И. Куликов. Секта «Проис» Рафаила Прокопьева // *Новые религиозные организации России деструктивного, оккультного и неоязыческого характера: Справочник*, 3-те вид., т. 2: *Оккультизм* / автор-составитель И. Куликов. Москва 1999, с. 379-384.

тимчасовим предстоятелем ІПЦ(С) на посаді місцеблюстителя предстоятельського престолу в жовтні 2017 р. був обраний митрополит Пензенський і Симбірський Тихон (Кисельов).

Унаслідок мінливості складу єпископату ІПЦ(С) більшість її українських єпископів в різний час покинули цю юрисдикцію та утворили нові (частково мова про них піде нижче). На даний час у складі ІПЦ(С) числяться тільки два єрархи на території України: архієпископ Дніпропетровський і Запорізький Григорій (Коржевський) та єпископ Богуславський Лука (Любченко). За даними офіційного сайту ІПЦ(С), 1 грудня 2016 р. ця Церква мала 10 парафій на території України: по три в Дніпропетровській та Богуславській єпархіях і Балабінському благочинні, та одну – в Сумському благочинні. Парафії ІПЦ(С) на даний час існують тільки в Києві і Київській області, в Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській і Сумській областях. Загальна кількість їх парафіян, завдяки відносно численним парафіям в Запоріжжі, може сягати 1 000 осіб.

Істинно-Православна Церква – Слобожанська архієпископія (ІПЦ СА)

Засновник цієї юрисдикції архієпископ-митрополит Михайло (Венедикт) (Гордієнко) отримав єпископські свячення в ІПЦ(С), у складі якої він перебував у 2008–2010 рр., а потім проголосив незалежність ІПЦ України на чолі зі Слобожанським архієпископом. За обережною оцінкою інтернет-проекту «Анти-розкол»³⁴, ця юрисдикція поділена на три єпархії (Сумську, Харківську і Полтавську), до складу яких входить 10 парафій, що об'єднують не більше 2 000 віруючих. Судячи зі стану інтернет-ресурсів ІПЦ СА, після 2014 р. церковне життя юрисдикції занепало.

Українська Автокефальна Істинно-Православна Церква (першоєрарх – митрополит Никодим (Стешенко))

Ця юрисдикція генеалогічно також пов'язана з ІПЦ(С), куди її єпископат входив у 2008–2014 рр. Предстоятель Церкви архієпископ (згодом – митрополит) Никодим (Стешенко) відокремився від ІПЦ(С) на знак протесту проти відмови останньої засудити російську агресію в Україні. Пізніше до Никодима приєднався заборонений митрополитом Рафаїлом у служінні митрополит ІПЦ(С) Євген (Старостін). Центром Церкви є так званий Бурштиновий храм (при його оздобленні дійсно використано багато природного бурштину) у селі Дмитрівка Луганської області. Про які-небудь інші парафії або клириків цієї деномінації відомостей немає.

³⁴ Режим доступу: <http://www.anti-raskol.ru/pages/1319>.

**Істинно-Православна Церква – Києво-Руська митрополія
(першоєрарх – митрополит Ісаакій (Квітка), ІПЦ КРМ)**

До 2011 р. предстоятель цієї Церкви входив до складу єпископату ІПЦ(С), потім вів переговори з РПЦЗ(А) про прийняття його в цю юрисдикцію в архієрейському сані. У 2012 р. разом із колишнім архієреєм ІПЦ(С) архієпископом (нині митрополитом) Донським і Кубанським Алексієм (Бойком) створює ІПЦ КРМ, висвятивши для неї чотирьох нових єпископів. За власними даними митрополита Ісаакія, Церква об'єднує не менше 7 парафій, однак після 2014 р. будь-яких відомостей про її діяльність до нас не надходило.

**Істинно-Православна Церква («матвіївці-кірікіті»;
першоєрарх – митрополит Київський і всієї Русі Серафим (Бонь))**

На відміну від РФ або Грузії, в Україні слабо представлені деномінації АП, ієрархія яких має своє походження від Істинно-Православної (старостильної) Церкви Греції. Єдиним виявленим нами на території України єрархом, який був висвячений греками-старостильниками, є митрополит Київський і всієї Русі Серафим (Бонь) – виходець із катакомбного середовища. Його хіротонію в травні 2008 р. здійснив голова Священного Синоду ІПЦ Греції («матвіївсько-кірікітська» гілка) митрополит Кірік у співслужінні з єпископом Вранським Геронтієм («матвіївська» ІПЦ Румунії) і єпископом Кенійським Матвієм (ІПЦ Кенії). Фактично центр ІПЦ митрополита Серафима розташований на його батьківщині – у м. Хусті Закарпатської області. Відомо також про невелику громаду в Києві. Оскільки юрисдикція прагне до «катакомбного» існування, сказати щось певне про чисельність її послідовників в Україні складно, проте очевидно, що вона досить невелика.

**Істинно-Православна (Катакомбна) Церква, єрархія якої походить
від схимитрополита Генадія (Сікача) («сікачівці», «сікачі»)**

Первісна історія цієї «гілки» Катакомбної Церкви виключно міфологічна, оскільки «сікачівці» принципово відмовляються від видачі ставлених грамот єпископам, які ними висвячуються. Єрархія «сікачівців» походить від Генадія (Сікача), який називав себе схимитрополитом і стверджував, що був висвячений катакомбним архієпископом Серафимом (Поздеевим). Серед дослідників поширене переконання³⁵, що Серафим був самозванцем і авантюристом, бо в різний час видавав себе за «чудесно врятованого» царевича Олексія, великого князя Михаїла чи архієпископа Серафима. Крім того, сам спосіб хіротонії, описаний Генадієм, (нібито смертельно хворий

³⁵ М. Ю. Нечаева. Лжекнязь Михаил. Дебют самозванца [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anti-raskol.ru/pages/902>.

Серафим зняв із себе панагію та одягнув її на Сікача), не тотожний православним уявленням про рукоположення єпископа.

За твердженнями «сікачівців», схимитрополит Генадій заснував в Україні 3 таємних монастирі та висвятив кількох єпископів. Характерною рисою цієї юрисдикції є служіння низки її єпископів простими священиками у храмах Московського патріархату («подвійна юрисдикція») – типовим прикладом такого роду є єпископ Херувим (Детяр), що мешкає в Чернігові і має репутацію «старця».

Велика частина «сікачівців» в Україні визнає своїм першоєрархом схимитрополита Феодосія (Гуменникова), який проживає у Білорусі. Разом із тим «сікачівським» митрополитом України іменує себе мешканець Свято-Успенської Почаївської лаври УПЦ МП Адріан (Лапін). Імовірно, в Україні також діють єпископи цієї «гілки» Лев (Гнип) і Василіск (Сірий). Загальну кількість послідовників можна оцінити в кілька сотень людей.

3. Новообрядницькі Церкви та групи української традиції консервативного напрямку

Українська Автономна Істинно-Православна Церква (єпископ Луцький і Рівненський Іов (Коновалюк) – УАІПЦ)

УАІПЦ виникла на основі незалежної православної парафії на честь ікони Божої Матері «Несподівана Радість» в м. Рівному, настоятель якої єромонах Іов (Коновалюк) у 2001 р. вийшов з-під юрисдикції УПЦ КП, звинувативши її керівництво в «єресях екуменізму і сергіанства». У 2007 р. через хрещення і нове свячення о. Іов був прийнятий до Святої Православної Церкви Північної Америки (Бостонський Синод), яка доручила йому духовну опіку над катакомбними християнами у Чувашії, Татарстані і Тамбовській області Росії, громади котрих канонічно підпорядковувалися Бостонському Синоду. За рекомендацією того ж Синоду, який вирішив обмежити свою канонічну юрисдикцію територією Америки, у 2012 р. о. Іов і його помічник єромонах Мартиніан (Панасюк) вступили в канонічне спілкування з Архирейською нарадою РПАЦ у Санкт-Петербурзі, де і відбулася архиерейська хіротонія Іова на єпископа Луцького і Рівненського.

Особливістю УАІПЦ є суворе дотримання істинно-православної доктрини в поєднанні з виразно українською ідентичністю (богослужіння українською мовою, відродження старовинних українських літургійних та церковно-побутових звичаїв тощо). У м. Рівному, де розташований центр Церкви, будується скит на честь св. Іоана Руського, на території якого вже діє новий храм. Крім Рівного, послідовники цієї Церкви проживають також у Луцьку, Києві, Дніпрі, Автономній Республіці Крим, інших регіонах України. Їхня загальна кількість сягає близько 100 осіб.

4. Новообрядницькі Церкви та групи ліберального напрямку

Апостольська Православна Церква (предстоятель – митрополит Віталій (Кужеватов) – АПЦ)

АПЦ постала як одна з ліберальних течій сучасного АП. За задумом одного із її засновників, священника-дисидента Гліба Якуніна (†2014), вона є продовженням обновленської Церкви 1920-х рр., але без властивої їй політичної риторики. АПЦ відокремилася від РосПЦ у 2000 р. під ім'ям «Православної Церкви Відродження». Її першоєрархом є колишній співробітник о. Гліба Якуніна митрополит Віталій (Кужеватов), який проживає в Москві. Перший єпископ АПЦ для України був висвячений у 2005 р. На сьогодні в Україні діє понад 10 єпископів АПЦ, причому частина з них перейшла на автономне становище і не підтримує зв'язків із церковним керівництвом.

У 2015 р. на соборі в Києві митрополитом Київським і всієї України АПЦ був обраний єпископ Стефан Негребецький. До АПЦ під його омофором входять також архиєпископ Львівський і Галицький Костянтин (Миськів), єпископ Київський і Броварський Димитрій (Крикун), єпископ Черкаський і Уманський Віталій (Гулько) і єпископ Чернівецький і Кіцманський Григорій (Кренців), який перейшов до АПЦ із РосПЦ(Д). Церква закликає до всебічної реформи православ'я та об'єднує кілька сотень прихильників, багато з яких одночасно є парафіянами великих православних або католицьких деномінацій.

Свята Соборна Апостольська Церква – Київська митрополія (предстоятель – митрополит Марк (Черкашин))

Після кількох років служіння в Московському патріархаті, в УАПЦ, де він був висвячений на єпископа Сумського, та в УГКЦ предстоятель цієї Церкви Марк (Черкашин) приєднався до ІПЦ(С). У 2010 р. він відокремився від Синоду ІПЦ(С) і проголосив себе митрополитом Київським, предстоятелем Святої Соборної Апостольської Церкви – Київської митрополії. У перший же рік існування цієї Церкви їй вдалося зареєструвати 15 парафій, проте згодом їхня кількість зменшувалася і на сьогодні складає 5-6. Окрім предстоятеля, до цієї Церкви належать митрополит Луцький і Волинський Спиридон (Бабський), єпископ Житомирський Мойсей, єпископ Миколаївський Феодосій (Ратушинський) і єпископ Бородянський, вікарій Київської єпархії, Гурій³⁶. Загальна кількість парафіян оцінюється у 200-300 осіб.

³⁶ На жаль, прізвища єпископів Мойсея і Гурія встановити не вдалося.

Українська Автокефальна Православна Церква (єпископ Луцький Іоан (Белей))

Ця юрисдикція є одним із «уламків» УАПЦ формації 1990-х рр., коли митрополит Василь (Боднарчук) здійснив низку архиерейських хіротоній, не визнаних патріархом Димитрієм (Яремою). Серед висвячених тоді осіб був і заборонений клирик УПЦ КП Іоан (Белей), який служив у Волинській області як незалежний архиерей. У 2009 р. УПЦ КП відібрала в нього обидва його храми, але він продовжував служіння в домашніх умовах. У 2013–2014 рр. єпископ Іоан здобув певну популярність завдяки активній участі в подіях на Майдані Незалежності під час Революції гідності. За деякими відомостями, з Іоаном (Белеєм) підтримує канонічне спілкування інший анархічний єпископ, висвячений в УАПЦ, Стефан (Ладчук).

Автономна православна парафія св. Іоана Богослова м. Львова (митрополит Петро (Петрусь))

У 1990-х рр. Петро (Петрусь) був досить яскравою і відомою постаттю в історії УАПЦ та УПЦ КП, але 1999 р. він вирішив залишити великі юрисдикції та перейти на повне самоврядування. Поступово всі його парафії у Львівській області (загальним числом до 20) перейшли до УАПЦ, і під керівництвом митрополита Петра залишилася лише одна парафія у Львові, яка об'єднує не більше 100 парафіян.

Реформаторська Православна Церква Христа Спасителя (харизматичний лідер – архиєпископ Сергій Журавльов)

Радикальний реформаторський рух прагне об'єднати православ'я з п'ятдесятницьким протестантизмом харизматичного спрямування. Лідер руху, колишній священник РПЦ МП Сергій Журавльов, 1996 р. приєднався до громади п'ятдесятників, де прийняв «Хрещення Духом Святим» і отримав «дар мов». 2001 р. брав участь у діяльності харизматичного руху «Посольство Боже» Сандея Аделаджі в Києві, а 2002-го прийняв архиерейський сан в АПЦ, продовжуючи брати участь у місії Аделаджі. Церква Журавльова визнає жіноче священство, відкидає шанування святих, Богородиці й ікон, допускає звершення Євхаристії мирянами без священника тощо. Вона об'єднує 20 українських громад, в яких служать 4 єпископи, 12 священників (серед яких одна жінка) і 2 диякони (у тому числі одна жінка). Значна частина пастви одночасно належить до протестантських Церков.

Висновки

Сучасне АП в Україні пропонує дуже широкий спектр юрисдикцій, відмінних як у доктринальному вченні, так і в своїх національно-культурних

і літургійних традиціях. У ньому безумовно переважають консервативні напрямки, відокремлення яких від офіційного, «мажоритарного» православ'я пов'язане з неприйняттям «ересі екуменізму», політики сергіанства, політичного конформізму, морального занепаду і ліберальних тенденцій у великих українських Церквах. При цьому, як правило, доктринальний консерватизм пов'язаний із приналежністю до російської церковної традиції, в той час як серед Церков АП української традиції переважають ліберальні течії. Якщо в російськомовних регіонах України більше поширене консервативне АП російської традиції, то в центрі і на заході України воно стикається з ліберальними групами АП української традиції.

Загальна чисельність послідовників АП в Україні, яка не перевищує бл. 50 тисяч (включно зі старообрядцями) не сприяє їхньому впливу на соціально-політичні або соціально-релігійні процеси в країні. І якщо на початку 1990-х рр. процес утворення громад АП набував іноді масового характеру, а в окремих регіонах країни навіть соціальної значимості, то в 2000-х рр. сталася маргіналізація більшості громад АП, що не сприяє притоку до них нових послідовників. При цьому слід визнати, що ідеї та гасла, сформульовані Церквами АП (зокрема, богословська критика екуменізму, заклики до відродження церковної «старовини» тощо) суттєво впливають на ідеологію окремих груп всередині великих православних Церков, зокрема УПЦ (МП), де потенційна паства Церков АП сьогодні легше знаходить собі «екологічні ніші», ніж 20-30 років тому.

Із наведених вище коротких історичних довідок видно, що найсприятливішим часом для появи та розвитку Церков АП були періоди зміни історичних парадигм чи типів державного устрою (Московія середини XVII ст. з її «поворотом на Захід», революція 1917 р., громадянська війна і перші післяреволюційні роки, розпад СРСР у 1990–1991 рр. і перші пострадянські роки). Після завершення чергової «зміни віх» інерції, що від неї походить, вистачає ще на кілька років, протягом яких відбуваються розколи і процеси інституціалізації нових груп АП, а потім, як правило, настає період стагнації і згасання церковного життя. Очевидно, сучасне АП в Україні якраз переживає період стагнації, що особливо контрастує з усе активнішим заангажуванням у суспільно-політичні процеси великих національних Церков. Нинішній період стагнації розпочався у 2013–2014 рр., коли завершилися процеси дроблення юрисдикцій у РПЦЗ й УАПЦ, а частина з новоутворених юрисдикцій помітно згорнула свою діяльність. Хронологічно початок цього періоду збігається з Революцією гідності та військовими діями на сході України, які стали для багатьох груп АП моральною та історіософською проблемою (пошук «сенсу історії» традиційно відіграє для АП значнішу роль, ніж для офіційного православ'я, що пов'язано

з «концентрацією» ідеології груп АП на тих історичних епізодах, у рамках яких відбулося їхнє відокремлення від великих Церков і соціумів). Цей феномен ще вимагає додаткового вивчення і тлумачення, однак на перший погляд його можна пояснити прямим або непрямым зв'язком більшості Церков АП з імперською ідеологією (в різних її формах), яка не знаходить собі місця в новітніх українських реаліях.

Aleksandr Soldatov

**“ALTERNATIVE” ORTHODOXY IN CONTEMPORARY UKRAINE:
TYPOLOGY, ORIGIN, STRUCTURE**

Besides the large and influential religious organizations of the Orthodox faith (UOC-MP, UOC-KP, and UAOC), there are many small Orthodox denominations in Ukraine, which remain beyond academic and journalistic discourse. Their theological-canonical concepts, views on social issues, historiosophical ideas, liturgical and ritual traditions are of considerable interest both in themselves and in terms of finding alternatives models for church life which are proposed by “majoritarian” confessions. The author offers a general overview of the “alternative” Orthodox jurisdictions in contemporary Ukraine and proposes approaches to their classification. The article is the first attempt to introduce the information on these jurisdictions and communities into scholarly discourse.

Keywords: “Alternative” Orthodoxy, the True Orthodox Church (TOC), the Russian Orthodox Church Outside of Russia (ROCOR), Old Believers.